

Білошицький С.В.

ПУБЛІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ В 1918-1925 рр.

Прагнення більшовиків захопити та утримати владу в Росії вимагало від них докорінного реформування усіх гілок державної влади, в тому числі і судової. Отримавши юридичну освіту та практику в царській Росії, В.Ленін залишався невисокої думки щодо придатності її судової системи для розв'язання завдань пролетарської революції. На його думку, “суд був у капіталістичному суспільстві переважно апаратом гноблення, апаратом буржуазної експлуатації. Тому безумовним обов'язком пролетарської революції було не реформувати судові установи (цим завданням обмежувались кадети та їх підголоски меншовики і праві есери), а зовсім знищити, змести дощенту весь старий суд і його апарат”¹. Новий суд, за В.Леніном, потрібний був, насамперед, для “боротьби проти експлуататорів, які намагаються відновити панування або відстоювати свої привілеї, або таємно протягти, обманом дістати ту чи іншу частинку цих привілеїв”².

Це досягалося трьома шляхами. По-перше, – проголошенням виборності суддів з числа “трудящих і експлуатованих класів” або “із трудящих тільки трудящими”. По-друге, – заміною старого законодавства соціалістичною правосвідомістю.

Як зазначив В.Ленін, “партія дає вибраним радянськими виборцями суддям гасло – здійснювати волю пролетаріату, застосовуючи його декрети, а у випадку відсутності відповідного декрету або неповноти його керуватися соціалістичною правосві-

домістю, відкидаючи закони скинутих урядів”³. Потрете, – заміною складної системи судових установ та інститутів революційними трибуналами.

Вже на початку діяльності першого більшовицького уряду в Україні – Народного Секретаріату Української Республіки 4 січня 1918 року було видано постанову “Про введення народного суду”, згідно якої скасовувались “всі чинні дотепер судові установлення: окружні суди, палати судові, військові і морські суди, комерційний суд в Одесі, повітові і мирові суди; всі існуючі інститути: нотаріат, прокурорський нагляд, судові слідчі, пристави, присяжні і приватні адвокатури”. Постанова передбачала негайне створення мережі народних судів, робітничих і селянських революційних трибуналів⁴. При цьому революційні трибунали, як правило, розпочинали свою діяльність з формування військових комендатур.

Проте навіть спрощені судові процедури народних судів і революційних трибуналів були надзвичайно складними у порівнянні з практикою позасудового розгляду справ ВНК. Саме тому під час громадянської війни 1918 – 1919 рр. суди відігравали лише допоміжну функцію в забезпеченні “революційної законності” і розглядалися багатьма опонентами більшовиків як реальні можливості захисту своїх прав. Все частіше з боку політичної опозиції лунали вимоги “гласного суду перед обличчям робітничого класу, а не в чотирьох стінах надзвичайок”⁵. Член ЦК КП(б)У М.Скрипник відмічав: “Найбільше обурювалися міщани з того, що НК всі свої вироки здійснювала розправою, а не судом. Гласність суду їм була потрібна для того, щоб використати суд для контрреволюційної агітації... щоб послати туди своїх агітаторів в особі адвокатів”⁶. Своє судження щодо цього висловив В.Ленін, який

на V Всеросійському з'їзді Рад закликав партійно-радянський актив позбутися певних комплексів щодо розуміння ролі судів у політичній боротьбі. Він заявив: "Нам говорять, що, коли в комісії Дзержинського розстрілюють, — це добре, а коли відкрито перед лицем всього народу суд скаже: він контрреволюціонер і заслуговує розстрілу, то це погано. Люди, які дійшли до такого лицемірства, політично мертві"⁷. Отож поточним завданням політичної роботи проголошувалась "немилосердна судова розправа з усіма, хто повстає проти влади пролетаріату"⁸.

Більшовицького лідера цілком підтримували його однопартійці в Україні. Нарком юстиції УСРР О.Хмельницький 7 червня 1919 р. на відкритті засідання революційного трибуналу в зв'язку з стратою Б.Донського (вбивці німецького генерала Б.Ейхгорна) заявив: "Революційний трибунал не буде схожий на Феміду з заплющеними очима. У Революційного трибуналу повинні бути розплющені очі. Революційний трибунал, який є верховним судилищем, повинен розправлятися з ворогами Радянського устрою, з противниками соціалістичної революції"⁹.

Вже на початку 1920 р. відбулись перші публічні судові процеси над меншовиками. Один з них відбувся в Юзівці – над секретарем місцевої спілки металістів, членом РСДРП Лазаревим. Як сповіщалося в листі Юзівського райкому до Донецького губкому КП(б)У від 8 березня 1920 р., "цей суд фактично був судом всієї партії і пройшов блискуче"¹⁰.

21–23 березня 1920 року у Києві (через півтора місяці після заняття його більшовиками) Надзвичайний революційний трибунал розглянув "справу" місцевих меншовиків. До суду було притягнуто цілий ряд членів київської організації РСДРП, серед яких зокрема Г.Кучин-Оранський, О.Романов,

Н.Ланд, Спицин, І.Кручинський, В.Дрелінг, М.Балабанов, С.Сумський, Скаржинський, І.Біск та С.Семковський. Ще ряд підсудних добровільно з'явилися на суд, подавши при цьому заяву про свою солідарність з раніше притягнутими до відповідальності однопартійцями¹¹.

У перший день процесу виявилася властива "пролетарському правосуддю" нерівність обвинувачення і захисту. Голова трибуналу більшовик Легран відвів від показань свідків усіх осіб, які висловлювали політичну солідарність з обвинуваченими. Грубо порушувались юридичні норми і у ході судового розгляду, коли голова коментував докази захисту і документи слідства¹².

Громадяни Г.Кучин-Оранський, О.Романов, І.Шпер і Н.Ланд звинувачувалися у тому, що, обіймаючи посади членів Центрального профспілкового бюро, виходили з клопотанням до денікінської влади дозволити видання робітничої преси "в цілях заспокоєння робітничих мас", добивалися відстрочки мобілізації для активістів профспілкового руху, виступали за визнання профспілок частиною державного механізму, зверталися до владних структур з проханням позики та відправили записку до робітників Західної Європи, в якій переконували в повному економічному, політичному і моральному крахові радянської влади і тим самим сприяли найбільш реакційній, войовничій частині світового імперіалізму в політиці задушення Радянської влади¹³.

Інші підсудні, а також Г.Кучин-Оранський звинувачувалися у тому, що вони як представники київської організації РСДРП входили до складу міської управи або підтримували участь меншовиків у місцевому самоуправлінні¹⁴.

У своїй промові представник обвинувачення

І.Вардін формулював головні пункти звинувачення в такий спосіб: меншовики були в контакті з контррозвідкою, що доводиться їхньою турботою про відстрочку військової повинності для діячів профспілок; вони вважали, що робітничий клас зацікавлений у здоровому економічному розвитку, а не в розладі господарства, і цим зміцнювали Денікіна¹⁵.

Закінчив обвинувачення І.Вардін вимогою, "щоб не тільки тут сидячі, але і всі ті, що висловили свою солідарність з громадянами, що сидять тут на лаві підсудних, щоб і ці люди понесли те ж покарання, про яке я зараз говорю, – політичне убивство. Партія меншовиків повинна бути позбавлена вогню і води, партія меншовиків не має права на існування"¹⁶. При цьому ні суд ні звинувачення не взяли до відому, що цілий ряд заходів меншовиків сприяв покращенню економічної ситуації в Києві, а ряд положень їх програмних документів збігається з засадами більшовицької партії¹⁷.

23 березня трибунал приговорив Кучина-Оранського, Романова, Ланда та Шпера до ув'язнення в концентраційному таборі, а Спіцина, Кучинського, Сумського-Каплуна, Біска, Семковського та Балабанова – до позбавлення політичних прав та можливості працювати в профспілках й інших робітничих організаціях на весь період громадянської війни¹⁸.

Більшовики не лише не приховували політичного характеру процесу, але й наполягали на цьому. На заключному засіданні революційного трибуналу державний обвинувач І.Вардін відверто заявив: "Ми продовжуємо вести політичну боротьбу проти вас, і цей процес ми розглядаємо як засіб агітації, як викриття партії меншовиків"¹⁹.

Очевидно, на згаданому процесі вище політичне керівництво цілком досягнуло поставленої мети, ос-

кільки вже через місяць після його завершення на основі масових арештів з не меншим пафосом готувався другий показовий процес. 25 квітня 1920 р. політбюро ЦК КП(б)У рекомендувало активізувати підготовку київської справи меншовиків, передати її до Верховного Суду, з тим щоб до відкриття з'їзду Рад можна було б завершити слухання²⁰.

Зібрані органами ВУНК докази провини київських меншовиків були хиткими і непевними, тому вже 28 квітня 1920 р. вище політичне керівництво України вирішило ліквідувати згадану справу в касаційному порядку²¹.

Нова спроба організувати політичний процес була здійснена восени 1920 р., коли політбюро ЦК КП(б)У своєю постановою від 5 жовтня 1920 р. доручило Я.Яковлеву проаналізувати всі матеріали, пов'язані з арештами меншовиків, і висловити свою думку щодо можливості їх "політичного використання"²². Однак і вона виявилась невдалою, оскільки 22 жовтня 1920 р. вище політичне керівництво республіки схвалило рішення ув'язнити в позасудовому порядку частину заарештованих меншовиків, іншу ж вислати з України до Грузії²³.

Під час більшовизації Галичини, в серпні-вересні 1920 року, ВУНК організувала показові суди, які, на думку В.Вериги, "мали залякати громадян і не допустити до яких-небудь протирежимних виступів". Такі показові суди Комісія влаштувала в Бучачі, Бережанах і в Чорткові²⁴.

На початку 1921 р. з Москви на ім'я голови Раднаркому України Х.Раковського надійшла секретна телеграма, якою наказувалося "ввести посилений нагляд за анархістами і приготувати матеріал, по можливості, кримінального характеру, за яким можна було б притягнути до кримінальної відповідальності"²⁵.

Харківська НК та ревтрибунал протягом грудня 1920 – квітня 1921 рр. готували та провели політичний процес проти членів т.з. промонархічного “Національного центру”. Основою справи стало “Звернення вчених Півдня Росії до вчених Західної Європи”, яке містило заклик до європейського співтовариства прийти на допомогу армії Денікіна, для того щоб призупинити “руйнівний поступ більшовиків”. Звернення підписали близько 600 науковців, викладачів вищих навчальних закладів, музейних працівників тощо.

Саме за цим документом і добиралися кандидатури для показового процесу. Важлива роль в ньому відводилась професорам М.Сумцову, Ф.Шміту, М.Левіту та іншим. Незважаючи на те що покарання, винесене ревтрибуналом 29 квітня 1921 р., було не дуже суворим, процес, за задумом його організаторів, мав служити суворим попередженням тим політично активним громадянам, хто намагався в різних формах чинити опір радянській владі²⁶. Через три тижні Харківський вищий касаційний суд, за поданням ЦК КП(б)У, розглянув справу Чернігівського евкомолу²⁷.

На початку 20-х років більшовики, враховуючи наростаюче невдоволення самих різних верств населення, стали на шлях здійснення радикальних заходів в економіці. Виходячи з того, що соціалісти-революціонери і меншовики набагато раніше наполягали на таких реформах, але тільки в сукупності з лібералізацією в політиці, В.Ленін відмічав: “Звичайно, капіталізм ми допускаємо, але в тих межах, які необхідні селянству. Це потрібно! Без цього селянин жити і господарювати не може. А без есерівської і меншовицької пропаганди він, російський селянин, ми твердимо, жити може. А хто твердить

протилежне, то тому ми кажемо, що краще ми всі загинемо до одного, але тобі не поступимось! І наші суди повинні все це розуміти... і суди повинні знати, що ми допускаємо”²⁸.

Потреба в послабленні впливу, в першу чергу, есерів (що мали сильні позиції на селі) на хід реалізації нової економічної політики, обумовила проведення чергового публічного судового процесу.

Після дев'ятимісячної підготовки 22 травня 1921 р. в Києві розпочався такий процес над керівництвом партії українських есерів. Серед звинувачуваних на лаві підсудних перебувало п'ять членів ЦК УПСР – В.Голубович, І.Лизанівський, Н.Петренко, І.Часник, Ю.Ярослав та ще два члени губкомів партії есерів Г.Сиротенко і Ю.Скугар-Скварський. Більшість з підсудних обіймали відповідальні посади в уряді УНР²⁹.

Після широкого обміну думок суд у справі УПСР було вирішено провести у Києві, де для цього створювались відповідні умови. ЦВК УСРР за поданням політбюро ЦК КП(б)У призначив для розгляду справи особливий склад Верховного надзвичайного революційного трибуналу, затвердив державних обвинувачів.

Значення згаданого процесу для партійно-державного керівництва УСРР засвідчує сам рівень складу Надзвичайного революційного трибуналу. Його головою було призначено М.Михайлика – заступника наркома юстиції, майбутнього наркома юстиції і генпрокурора СРСР. До складу суду увійшов член президії ВУЦВК М.Кабаненко.

Головним державним обвинувачем виступав член політбюро ЦК КП(б)У Д.Мануїльський, а другим — Лебединець, член колегії Наркомюсту, майбутній голова Верховного Суду УСРР. Свідками на

процесі виступили відомі партійні та державні діячі: В.Затонський, П.Любченко, О.Шумський, В.Блакитний, Ю.Мазуренко, І.Кулик та інші³⁰.

Підсудні звинувачувалися у тому, що вони з кінця 1917 року — протягом 1918—19 рр. “брали на себе ініціативу і вели озброєну боротьбу проти робітників і селян України і Росії, опираючись на допомогу і підтримку Німеччини, країн Антанти, виступили опорою Української Народної Республіки в її зовнішній і внутрішній політиці...”³¹.

Як і в ході попередніх процесів, Верховний надзвичайний трибунал прагнув не стільки з’ясувати конкретну провину підсудних, дати їм обґрунтовану правову оцінку, скільки ставив за мету скомпрометувати, “розкрити антинародну сутність націоналістичних урядів” з позиції “революційної правосвідомості”³².

Ще одна мета процесу яскраво простежується в передмові докладного стенографічного звіту, виданого під редакцією Д.Мануїльського. В ній говорилося, що київський процес був свого роду останньою підсумковою ризикою, підведеною історією під ідейним розвалом, гнилизною і розкладом української “самостійницької інтелігенції”³³.

30 травня о другій годині ночі Надзвичайний трибунал виніс вирок. В.Голубович, Н.Петренко, І.Лизанівський, І.Часник та Ю.Ярослав засуджувалися до ув’язнення в концентраційному таборі терміном на десять років, Ю.Скугарь-Скварський, Г.Сиротенко та С.Остапенко — на п’ять років. Застосувавши амністію, проголошену 5-м Всеукраїнським з’їздом Рад, трибунал замінив засудженням В.Голубовичу, Н.Петренкові, І.Лизанівському, Ф.Часнику і Ю.Ярославу зазначену вище кару п’ятьма роками ув’язнення, а Г.Сиротенко ж був зовсім звільнений від відбування зазначеного йому

покарання³⁴. Беручи до уваги “рішуче засудження” з боку С.Остапенка всього, що, з точки зору суддів, слід було засудити, виходячи з вимог часу, трибунал замінив йому ув’язнення п’ятьма роками примусової праці³⁵.

Через декілька місяців всі засуджені вийшли на волю. Як відмітив С.Кульчицький, “з пропагандистських причин влада прагнула поставити тавро на діяльності самої партії, а доля окремих керівників була для них справою другорядною”³⁶.

28 грудня 1921 р. на основі доповіді Ф.Дзержинського про діяльність есерів і меншовиків пленум ЦК РКП(б) прийняв рішення провести показовий процес над найбільш відомими і авторитетними діячами партії соціалістів-революціонерів³⁷. Для цього ЦК РКП(б) утворила відповідну комісію, якій було доручено встановити термін підготовки необхідних матеріалів³⁸.

Одночасно з підготовкою зазначеного процесу вище партійно-державне керівництво країни проголосило курс на проведення цілої кампанії публічних судів над політичною опозицією. Так, 20 лютого 1922 року В.Ленін в листі наркомун юстиції РСФРР Д.Курському наголошував на зростанні ролі НКЮста в умовах переходу до НЕПу. Саме НКЮст на його вимогу мав систематично, наполегливо, з обов’язковою звітністю забезпечити “посилення репресій проти політичних ворогів Радвлади і агентів буржуазії (особливо меншовиків і есерів); проведення цієї репресії ревтрибуналами і нарсудами в найбільш швидкому і революційно-доцільному порядку; обов’язкове проведення ряду показових (щодо швидкості й сили репресії; щодо роз’яснення народним масам, через суд і через пресу, значення їх) процесів у Москві, Пітері, Харкові і кількох інших

найважливіших центрах”³⁹. Виходячи з цього, Д.Курський мав “розподілити між усіма членами колегії відповідальність за ... організацію і проведення в зазначених вище центрах показових, гучних, виховних процесів; за діловий, а не паперовий контроль за нарсудами і ревтрибуналами, щоб вони зуміли на ділі посилити репресію і проти політворогів Радвлади”⁴⁰.

15 травня 1922 року В.Ленін ініціює внесення до кримінального кодексу РСФРР, згідно яких “поки не будуть установлені умови, що гарантують Радянську владу від контрреволюційних посягань”, революційним трибуналом дається право застосування вищої міри покарання до ряду політичних статей, зокрема, за несанкціоноване повернення з-за кордону. В.Ленін вимагає “розширити застосування розстрілу... до всіх видів діяльності меншовиків, с-р. і т.п.”, при цьому “знайти формулювання, яке ставило б ці діяння у зв'язок із міжнародною буржуазією і її боротьбою з нами (підкупом преси й агентів, підготовкою війни і т.п.)”⁴¹.

Прискіпливо розбираючись в юридичних нюансах, що мали бути закріплені в Кримінальному кодексі, більшовицька партія з винятковим цинізмом формулювала свої основні вимоги до показових судових процесів. Можна вважати типовою інструкцію Донецького губкому КП(б)У, в якій перед показовим процесом ставились такі основні завдання: "а) уважна розробка судового матеріалу; б) зробити предметом розгляду найбільш значні соціальні події поточного життя; в) відповідний підбір складу суду; г) виділення добре підготовлених товаришів для виступу в якості сторін у процесі (захист, обвинувачення); д) виділення добре підготовлених товаришів в якості свідків зі сторони захисту і звинувачення

чення; є) підготовка і оповіщення відповідних фабрично-заводських підприємств, установ про хід процесу; ж) залучення до участі в показових процесах безпартійних робітників, що користуються авторитетом і довірою в масах"⁴².

З 8 червня по 7 серпня 1922 року в Москві проходив показовий судовий процес над членами ПСР, ініційований Ф.Дзержинським у грудні 1921 р. Під час слідства по справі пройшло 218 осіб. Перед судом Верховного революційного трибуналу при Всеросійському ЦВК, постало 34 обвинувачених. Серед них такі відомі діячі партії як Д.Донський, Є.Тимофєєв, М.Лихач, Д.Раков, Ф.Федорович та ін. Заради зручності ведення процесу, а також щоб полегшити сприйняття його матеріалів "широкими масами трудящих", підсудних умовно поділили на три групи. До першої були включені іронічно взяті у лапки "вожді" – члени ЦК ПСР. Ця група нараховувала 14 чоловік. До другої групи увійшли "терористи-бойовики". Газета "Правда" писала, що це були "майже виключно робітники, які зрозуміли, що вони обмануті "вождями". Третю групу складала "рядові члени партії, викриті матеріалами про їх конкретну роботу що відмовились дати підписку про лояльне ставлення до радянської влади"⁴³.

Незважаючи на застереження представників творчої інтелігенції⁴⁴, Верховний ревтрибунал визнав підсудних агентами імперіалізму, що "у змові з капіталістами Заходу сприяли розв'язанню громадянської війни, підбурювали до убивства керівників Радянського уряду", і засудив 12 осіб до розстрілу, 4 – до 10-ти років тюремного ув'язнення, 3-х – до 5-ти років, одного – до трьох, ще одного – до двох років. Двоє обвинувачених були виправдані, 10 звільнені від покарання⁴⁵.

Дещо пізніше, 8 серпня 1922 р., президія ВЦВК прийняла безпрецедентне рішення. Призупинивши виконання вироків щодо 12 засуджених, вона зазначила, що, "застосування партією соціалістів-революціонерів методів збройної боротьби проти робітничо-селянської влади неминуче приведе до розстрілу засуджених натхненників і організаторів контрреволюційного терору і заколоту..."⁴⁶.

Таким чином, ще протягом певного часу засуджені перебували на правах заручників, а їх доля залишалася невизначеною. Лише 14 січня 1924 року президія ЦВК Союзу РСР розглянула питання про засуджених есерів і замінила їм вищу міру покарання позбавленням волі терміном на 5 років⁴⁷.

Процес над лідерами ПСР, що закінчився у Москві, справив дійсно велике враження на есерів в Україні. Незабаром після нього розпочався масовий вихід з партії рядових есерів, які прилюдно зрікались своїх "зрадницьких" вождів, відмовлялися від есерівської ідеології, партійного прапора. Знизу розпочався процес саморозпуску, самоліквідації есерівських організацій в Україні. Більшовики, зрозуміло, вміло використовували цей процес, намагаючись надати йому безупинного, безповоротного характеру. Так, Комісія при ЦК КП(б)У по боротьбі з дрібнобуржуазними партіями повідомляла, що процес над есерами "вніс збентеженість і розгубленість в лави есерів. Мають місце виходи з партії її членів. Наприклад, робітник Вартанов помістив свою заяву про вихід з партії в газеті "Диктатура труда". В ній, зокрема, говорилося: "Вважаю для себе ганьбою бути в лавах цієї партії"⁴⁸.

Як переконаємось, подібні процеси проходили в інших республіках. Про це, також свідчить телеграма С.Кірова секретарю ЦК РКП(б) Й.Сталіну від 8

грудня 1922 р., в якій говорилося: "Баку, 7-го грудня 1922 р. Процес есерів, що розпочався 1-го грудня, закінчується. Вирок буде 9-го ранком. З тридцяти двох звинувачених вища міра покарання без якої би то не було заміни призначається наступним: 1. Голомазову, Петньову, Зайцеву і Самородовій... заміну вищої міри покарання вважаю зовсім неможливою... Вирок повинен ввійти в силу через 8 годин після винесення"⁴⁹.

Аналогічні факти спостерігалися у Харкові, Катеринославі, Києві, Полтаві, Одесі та багатьох інших містах. Вони свідчили про "бродіння" в самих різних есерівських течіях і групах. Почався розклад і вихід з партії і серед так званих лівих есерів (об'єднанців), які після ліквідації УПЛСР (борьбистів залишалися самостійною партією. Тепер і ця решта колишніх членів УПЛСР відмовилась від партійно-політичної діяльності і ліквідувала свої партосередки⁵⁰.

Після процесів над меншовиками та есерами наступила черга укапістів. В лютому 1923 року пройшов процес над членами Київського губкому УКП, які звинувачувалися у випуску листа з революційними закликами. Протягом процесу було заарештовано ще 10 членів УКП, що брали участь в мітингах на підтримку підсудних⁵¹.

Практика проведення відкритих судових процесів поширилася і на трудові колективи, де почали практикуватися відкриті "товариські" суди. Так, в червні 1923 року на I Державних медичних курсах у Києві політичний комісар курсів Манкін організував подібний суд над УКРЮСом. Комсомольські активісти, що сиділи в президії суду, винесли рішення припинити діяльність УКРЮСу в стінах курсів⁵².

Окремим рядком в серії публічних судових процесів варто виділити т.з. справу "Центру дій", орга-

нізації, утвореної в 1921 р. в Парижі деякими діячами, близькими до кадетської партії, для сприяння “національної революції”. Не дивлячись на малу чисельність членів організації, їх невисоку активність, органам ДПУ УСРР вдалося не тільки викрити в липні 1923 р. організацію “Київського обласного центру дій”, але й сфабрикувати гучну політичну справу, активно використовуючи фіктивні документи та свідчення провокаторів.

Судовий процес у справі “Київського обласного центру дій” відбувся в будинку Купецького зібрання у березні-квітні 1924 р. у м.Києві Винесені вирокі вражали своєю суворістю. Суд засудив Л. та З.Куцевалових до 5 років позбавлення волі, А.Капоцинську – до 7 років ув’язнення, М.Василенка, К.Василенка, Б.Толпигу, Л.Чолганського, П.Смирнова, М.Онищенко-Павлюка – до 10 років в’язниці, С.Єдиневський, С.Чебаков, А.Яковлев, В.Виноградова отримали вищу міру покарання⁵³.

Процеси подібні Київському проходили в різних регіонах країни. В червні 1924 р. політбюро ЦК РКП(б), вислухавши думку А.Мікояна, В.Менжинського, А.Петерса, П.Стучки, визнав за доцільне застосувати вищу міру покарання до прибічників промонархічних партій в м.Армавірі. Сам же процес за рішенням вищого політичного керівництва мав носити “виховний характер”⁵⁴.

Поступово відкриті судові процеси почали втрачати привабливість для більшовицької партії. В практику боротьби з політичною опозицією все більш входили позасудові репресії, які здійснювались без особливого розголосу. Подібні підходи викликали рішучий протест тогочасного наркома юстиції та прокурора республіки М.Скрипника, який наполягав на розгляді справ лише в судовому

порядку. ЦК не лише відхилив його пропозиції, але й значно розширив компетенцію в цих питаннях органів ДПУ⁵⁵.

Що до укапістів, то для вгамування їх спочатку було прийнято рішення ігнорувати їхню діяльність і ні в яку полеміку з ними не вступати. 30 липня 1924 р. з'явилася таємна постанова ЦК КП(б)У "Справа Катеринославської УКП", в якій говорилося: "а) Вважати недоцільною організацію політичного процесу. б) Дати директиву ДПУ найбільш активних елементів вислати за межі України, узгодивши з секретарем ЦК"⁵⁶.

Курс на обмеження застосування відкритих політичних судових процесів знайшов також відображення у положенні про комісію ЦК ВКП(б) з політичних судових справ, прийнятому 23 вересня 1926 року. Згідно цього документу, у комісію ЦК з політсправ місцевими радянськими і партійними органами повинні були направлятися обвинувачувальні акти з усіх тих справ, яким надається суспільно-політичне значення і вважається за необхідне слухати їх в порядку показових процесів. На основі поданих матеріалів Комісія визначала доцільність проведення таких процесів⁵⁷.

Пізніше, в другій половині 20-х та 30-х роках, вищим політичним керівництвом України та підпорядкованими йому органами ДПУ були сфабриковані і розглянуті в судовому порядку т.з. справи "Спілки визволення України", "Військово-офіцерської організації", "Трудової селянської партії", "Української військової організації", "Промпартії" "Російсько-українського фашистського блоку", "Російської національної партії", "Контрреволюційної організації боротьбистів", "Союзного бюро ЦК меншовиків", "Антирадян-

ської військово-терористичної організації”, “Польської організації військової” та інших, жертвами яких в першу чергу ставали громадяни, лідери та активісти цілої палітри політичних партій і рухів, що діяли в різний час Україні.

Один з ідеологів більшовицького судочинства А.Вишинський відмічав, що ці процеси сприяли “мобілізації уваги суспільства, народу на найбільш гострих і важливих моментах боротьби з ворогами соціалізму... виховуванням маси показом зла, викриттям усіляких “шахрайств” класового ворога і його агентури, зміцненню пильності мас, зміцненню їхньої відданості справі соціалістичного будівництва”⁵⁸. Політичні процеси, як вважав Й.Сталін, сприяли створенню атмосфери “спільного морального бойкоту і ненависті навколишньої публіки” до ворогів першої в світі соціалістичної держави⁵⁹.

Виходячи з вищезазначеного, можна констатувати:

— в досліджуваний період активна практика використання судової системи для проведення відкритих судових процесів служила засобом дискредитації як окремих лідерів опозиції, так і цілих політичних партій та течій;

— відкриті судові процеси в першій половині 20-х років були частиною масових ідеологічних кампаній проти опозиції, ініційованих вищим політичним керівництвом та місцевими партійними і радянськими органами;

— в середині 20-х років практика застосування судової системи для дискредитації політичної опозиції поступово поступається позасудовим репресіям, які здійснювались без особливого розголосу;

— досвід більшовицької партії по організації і проведенню відкритих показових процесів, набу-

тий в першій половині 20-х років, в наступні роки був широко використаний в ході розгляду справ "СВУ", "Промпартії", "Шахтинської справи" тощо.

¹ *Ленін В.І.* Варіант статті "Чергові завдання Радянської влади" // Повн. збір. тв. — Т. 36. — С. 153.

² Там само. — С. 154.

³ *Ленін В.І.* Проект програми РКП(б) // Повне збір. тв. — Т. 38. — С. 112.

⁴ *Бош Е.* Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 года до немецкой оккупации. — М., 1925. — С. 247-249.

⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). — Ф. 1, оп. 6, спр. 19. — Арк. 235.

⁶ *Скрипник М.О.* Вибрані твори. — К.: Україна, 1991. — С. 188.

⁷ *Ленін В.І.* Доповідь Ради Народних Комісарів В Всеросійському з'їзду Рад // Повн. збір. тв. — Т. 36. — С. 475.

⁸ *Скрипник М.О.* Вказана праця. — С. 188.

⁹ Суд над палачом Бориса Донского // Борьба (орган Центрального оргбюро и Киевского городского комитета УПДРСР (меншинства)). — 1919. — 2 апреля.

¹⁰ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 20, спр. 225. — Арк. 95 зв.

¹¹ *Курас И.Ф.* Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. — К.: Наукова думка, 1978. — С. 290.

¹² *Волин С.* Меньшевики на Украине (1917—1921 гг.). — Вермонт, 1990. — С. 97.

¹³ ЦДАГО України. — Ф. 24, оп. 1, спр. 585. — Арк. 249 зв., 255.

¹⁴ Партия меньшевиков и Деникина. Процесс киевских меньшевиков 21-23 марта 1920 г. — М., 1923. — С. 117-118.

¹⁵ Там само. — С. 118.

¹⁶ *Волин С.* Вказана праця. — С. 97.

¹⁷ Всеукраинская конференция РСДРП // Друг народа (газета социалистическая и демократическая). — 1918. — 6 июля.

- 18 Вирок меншовикам-контрреволюціонерам // Більшовик (орган ЦК КП(б)У). — 1920. — 24 березня.
- 19 *Кокін С.А., Мовчан О.М.* Ліквідація більшовиками правоесерівської і меншовицької опозиції в Україні в 1920—1924 рр. — К., 1993. — С. 23.
- 20 ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 6, спр. 7. — Арк. 8.
- 21 Там само. — Арк. 9.
- 22 Там само. — Арк. 84.
- 23 Там само. — Арк. 90.
- 24 *Верига В.* Галицька Соціалістична Совецька Республіка. 1920 рік. — Нью-Йорк, 1986. — С. 114.
- 25 *Мельгунов С. П.* Красный террор в России. — М.: СП “РУЦГО”, 1990. — С. 75.
- 26 Державний архів Служби безпеки України. — Спр. 44237. — Т. 4. — Арк. 197-199.
- 27 ЦДАГО України. — Ф. 41, оп. 1, спр. 160. — Арк. 35.
- 28 *Ленін В.І.* Заключне слово по політичному звіту ЦК РКП(б) XI з'їзду // Повн. збір. тв. — Т. 45. — С. 113.
- 29 *Балобольченко А.* Всеволод Голубович і справа УПСР. — К., 1993. — С. 28.
- 30 Там само. — С. 30.
- 31 Посібники інтервентів на лаві підсудних // Більшовик (орган ЦК КП(б)У). — 1921. — 31 травня.
- 32 *Балобольченко А.* Вказ. праця. — С. 28.
- 33 Справа членів Українського комітету Української партії соціалістів-революціонерів Голубовича, Петренка, Лизанівського, Часника, Ярослава та ін. — К., 1921. — С. 4.
- 34 Посібники інтервентів на лаві підсудних // Більшовик (орган ЦК КП(б)У). — 1921. — 31 травня.
- 35 *Балобольченко А.* Вказ. праця. — С. 51.
- 36 *Кульчицький С. В.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919—1928 рр.) — К.: Основи, 1996. — С. 247.
- 37 Октябрь и судьбы политической оппозиции. — Гомель, 1993. — С. 47.
- 38 *В.И. Ленин и ВЧК.* Сборник документов (1917—1922 гг.). — М.: Политиздат, 1987. — С. 546.
- 39 *Ленін В.І.* Про завдання Наркомюсту в умовах нової економічної політики // Повн. збір. тв. — Т. 44. — С. 380.
- 40 Там само. — С. 383.
- 41 *Ленін В.І.* Доповнення до проекту ввідного закону до Кримінального кодексу РСФРР і листи Д.Курському // Повн. збір. тв. — Т. 45. — С. 179.

- 42 Державний архів Донецької області. — Ф.Р.-1146, оп. 1, спр. 52. — Арк. 44.
- 43 Кокін С.А., Мовчан О.М. Вказана праця. — С. 44.
- 44 Письмо М.Горького А.Рыкову // Известия ЦК КПСС. — 1989. — №1. — С. 23.
- 45 Приговор агентам империализма // Правда (орган ЦК РКП(б)). — 1922. — 9 августа.
- 46 *Очертянко В.* Загратована думка. — К., 2000. — С. 114.
- 47 *Голинков Д.Л.* Крушение антисоветского подполья в СССР: В 2-х кн. — М.: Политиздат, 1986. — Т. 2. — С. 220.
- 48 ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 20, спр. 1642. — Арк. 30.
- 49 Російський державний архів соціально-політичної історії (далі — РДАСПІ). — Ф. 17, оп. 3, спр. 326. — Арк. 10.
- 50 ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 20, спр. 1642. — Арк. 31-32.
- 51 Там само. — Ф. 8, оп. 1, спр. 96. — Арк. 219.
- 52 Там само. — Арк. 38-39.
- 53 *Голинков Д.Л.* Вказ. праця. — Т. 2. — С. 186.
- 54 РДАСПІ. — Ф. 17, оп. 162. — спр. 2. — Арк. 1.
- 55 ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 16, спр. 1. — Арк. 26.
- 56 Там само. — Арк. 89.
- 57 Політичні репресії на Поділлі. 20—30-ті рр. ХХ ст. — Вінниця, 1999. — С. 144.
- 58 *Вишинский А.Я.* Теория судебных доказательств в советском праве. — М.: ГИЮЛ, 1950. — С. 21.
- 59 *Сталин Й.* Про господарське становище Радянського Союзу і політику партії // Зібрання творів. — Т. 8. — С. 136.